

Debata polskich uczonych na temat ekonomicznych dokonań Mikołaja Kopernika*

Mirosław Bochenek**

Badania Ludwika Antoniego Birkenmajera poprzedzające jubileusz 450. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika

W badania nad twórczością ekonomiczną Mikołaja Kopernika, prowadzone od 1816 roku, angażowało się z każdą kolejną dekadą coraz szersze grono polskich uczonych. Natomiast niespotykany wcześniej „wybuch” dociekań nad rozprawami monetarnymi Renesansowego Uczzonego i towarzysząca temu zjawisku zwiększona liczba publikacji prezentujących wyniki tych badań nastąpiły dopiero w trzeciej dekadzie XX w. z okazji 450. rocznicy urodzin M. Kopernika. Ten wzrost zainteresowania dorobkiem Wielkiego Astronoma nie był sprawą przypadku. Po 123 latach zaborów nasz kraj odzyskał niepodległość. Badania i publikacje przestały podlegać kontroli cenzury zaborców. Uczni uzyskali swobodę prowadzenia badań naukowych. Ponadto naród polski potrzebował potwierdzenia istnienia podstaw do niezawisłego bytu oraz przykładów wkładu Polaków w rozwój kultury. Od artystów i ludzi nauki oczekiwano prezentacji dokonań wcześniejszych pokoleń naszego narodu w tym zakresie. Najbardziej tym potrzebom odpowiadał M. Kopernik i jego dzieło.

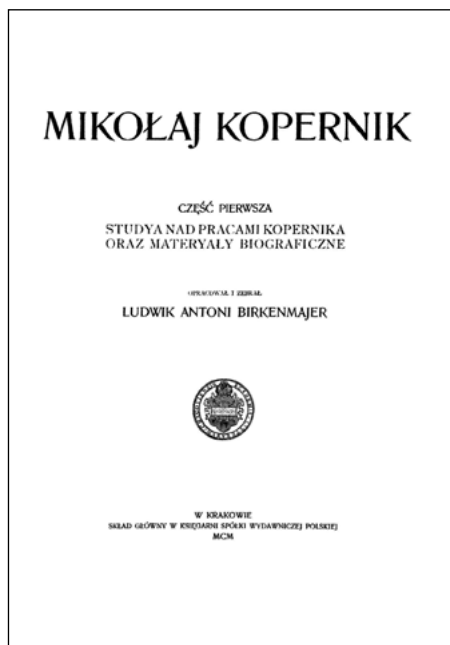
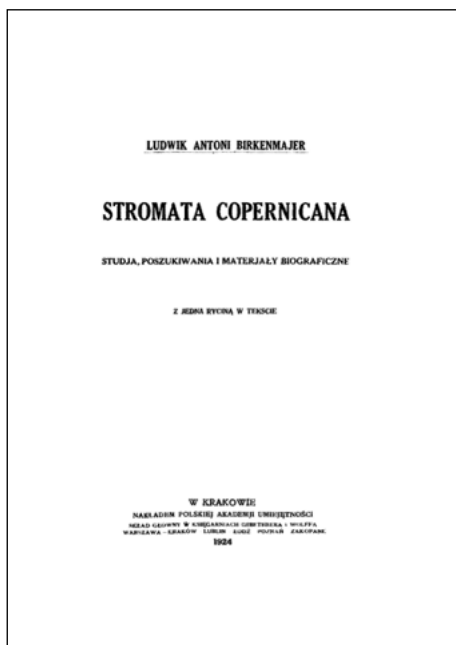
Aby w pełni i na czas wyeksponować dokonania Wielkiego Torunianina podczas jubileuszu 450. rocznicy jego urodzin, polscy uczeni, m.in. astronomowie, matematycy, historycy, filozofowie, ekonomiści, lekarze i kartografowie, podjęli znacznie wcześniej swoje badania. Jednym z takich badaczy był Ludwik Antoni Birkenmajer – matematyk i rzeczywisty twórca historii nauki w Polsce, profesor historii nauk ścisłych na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie.

Swoje systematyczne i rozległe studia nad życiem i nowatorskimi myślami Renesansowego Uczzonego rozpoczął już w 1892 r., a ich wyniki ogłosił w formie monumentalnego dzieła pt. *Mikołaj Kopernik. Studya nad pracami Kopernika oraz materyały biograficzne* (1900) [Birkenmajer, 1900, s. VII i n.]. Kolejną pracą, którą poświęcił Wielkiemu Astronomowi, był esej pt. *Filozoficzne podłoże odkrycia Kopernika* (1917), w którym stwierdził, że ze względu na wykształcenie, zainteresowania i stosowaną metodę dociekań, należy uznać Renesansowego Uczzonego przede wszystkim za filozofa. Geniusz M. Kopernika polegał nie na przełomowości odkrycia, ale na tym, że był jedyną w historii kultury genialną postacią [Birkenmajer, 1917, s. 261, 265]. Jego wielkość wynikała stąd, „że nieznajduje się w historii cywilizacji drugiej osobistości, któraby dzieliła z nim tę właściwość, że on sam jeden stanął przeciwko wszystkim, i on miał rację, a nie wszyscy” [Birkenmajer, 1917, s. 261].

Kilka lat później L.A. Birkenmajer przygotował do druku mniejsze rozprawy astronomiczne, listy, przekłady oraz fragmenty traktatu monetarnego Wielkiego Astronoma, które opatrzył komentarzami, a także wydał w formie książki zatytułowanej *Mikołaj Kopernik. Wybór pism w przekładzie polskim* (1920). W przedmowie do tego zbioru L.A. Birkenmajer zaznaczył, że genialny Polak z niespotykaną łatwością opanowywał rozliczne dziedziny myśli naukowej. Poszerzał obszary zainteresowań, a jednocześnie pogłębiał swoje rozważania. Wszystkim zajęciom, nie tylko naukowym, lecz także prozaicznym, oddawał się gorliwie. Jego najbardziej umiłowaną nauką była astronomia, ale uprawiał również trygonometrię, prowadził praktykę lekarską, sporządzał mapy, a nawet budował wodociągi. W efekcie studiów nad zagadnieniami

* Artykuły z tego cyklu ukazały się dotychczas w „Biuletynie PTE” nr 1/2023 i 2/2023.

** Prof. dr hab. Mirosław Bochenek – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Katedra Ekonomii.

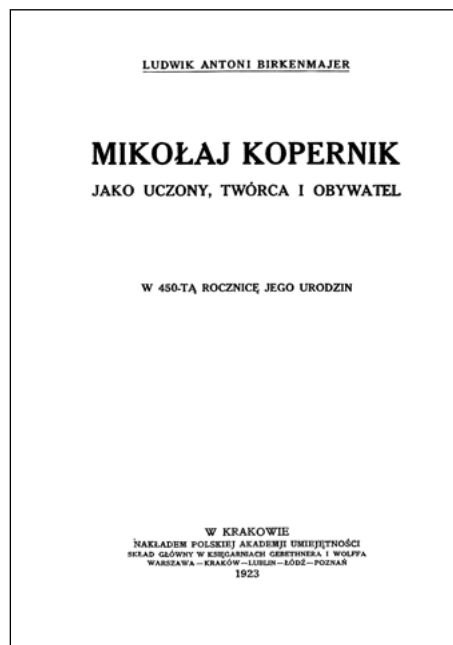
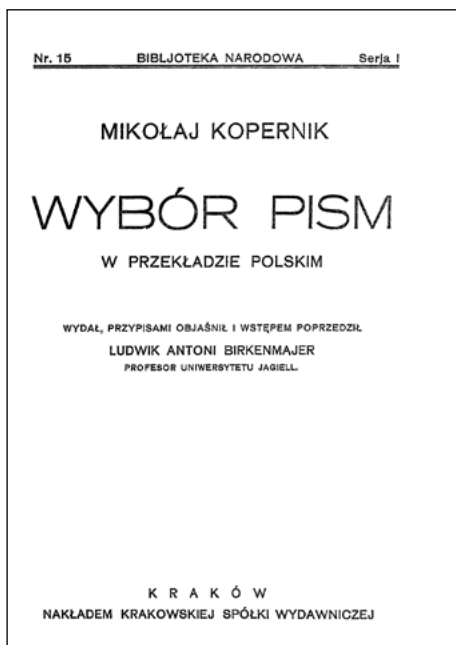
ekonomicznymi, głównie skarbowymi, monetarnymi, a także numizmatycznymi powstał traktat o naprawie monet, który – zdaniem L.A. Birkenmajera – został zredagowany w dwóch wersjach. Program uzdrowienia pruskiej monety M. Kopernik napisał w okresie sprawowania funkcji administratora dóbr kapituły warmińskiej w Olsztynie i Fromborku. Były to teksty przygotowane na sejmiki pruskie, a przeciwstawiające się wiarołomnej polityce księcia Albrechta i niektórych miast pruskich, które przetapiały dobre monety polskie i wpuszczały do obiegu spodłone. Celem tych działań zakonu krzyżackiego było osłabienie Polski różnymi środkami i wzmocnienie swojej władzy oraz zasobów. Wedle L.A. Birkenmajera pierwszą redakcją traktatu monetarnego Renesansowy Uczony zaprezentował – jako delegat kapituły warmińskiej – podczas sejmiku stanów pruskich w Grudziądzu w 1522 r. Po sześciu latach, tj. w 1528 r., powstał memoriał po łacinie, który po kilku wiekach stał się przedmiotem studiów wielu polskich ekonomistów, m.in. Ludwika Franciszka Michała Rajmunda Wołowskiego, Józefa Klemensa Supińskiego i Juliana Antoniego Dunajewskiego, z uznaniem i podziwem odnoszących się do pomysłów autora traktatu [Birkenmajer, 1920, s. 6–7, 12–13, 125].

W listopadzie 1922 r. L.A. Birkenmajer wspólnie z Józefem Łęgowskim – między protokołami pruskimi w Archiwum Miejskim w Toruniu – odkryli łacińskie streszczenie niemieckiej wersji Kopernikowskiego traktatu *Modus cudendi monetam*. Skrót ten, wpisany do recesów toruńskich pod koniec XVI w., przechowywanych w ratuszu Starego Miasta Torunia, został nazwany *Traktatem o monetach*

(*Tractatus de monetis*). Memoriał ten opublikował po raz pierwszy (w wersji łacińskiej i w przekładzie polskim) w 1923 r. J. Dmochowski w opracowaniu *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza traktat o bicciu monety* [Kopernik, 1923, s. CLXVII-CLXXV]. Skrót ten nie jest dziełem M. Kopernika, gdyż nie został napisany jego ręką, był natomiast sporządzony przez nieznanego pisarza toruńskiego. Mimo to jest zaliczany do rozpraw monetarnych M. Kopernika, gdyż ściśle koresponduje ze streszczeniem zjazdu stanów Prus Królewskich, który odbył się w marcu 1522 r. w Grudziądzu. Inaczej rzecz ujmując, *Tractatus de monetis* jest zaliczany do dzieł monetarnych Wielkiego Astronoma, gdyż wiernie oddaje sens jego rozpraw dotyczących reformy monetarnej w Prusach. Autor toruńskiego streszczenia korzystał również z łacińskich zapisów, które zostały zamieszczone w toruńskich recesach zjazdów stanów pruskich.

W jubileuszowym 1923 roku, w którym obchodzono 450. rocznicę przyjścia na świat największego Polaka, L.A. Birkenmajer opublikował pomnikowe dzieło, a także wygłosił okolicznościowe referaty w wielu ośrodkach, m.in. w Warszawie, Krakowie, Poznaniu i Toruniu. W książce *Mikołaj Kopernik jako uczony, twórca i obywatel. W 450-tą rocznicę jego urodzin* wyraził pogląd, że traktaty monetarne Wielkiego Astronoma były dowodem jego wielostronności rozważań naukowych.

L.A. Birkenmajer wskazał, że dzięki odkrytemu rok wcześniej z J. Łęgowskim w Archiwum Miejskim w Toruniu skrótowi Kopernikowskiego traktatu

monetarnej został rozszerzony wykaz jego pism ekonomicznych. Liczył on nie dwa, a trzy utwory, które dotyczą tego samego zagadnienia, jakim była naprawa spodłonej monety w Prusach. Pisma te różnią się objętością oraz czasem powstawania. Niestety przywołana przez krakowskiego historyka nauki kolejność pism nie odpowiada rzeczywistym wersjom traktatów. Wedle autora książki *Mikołaj Kopernik jako uczonec, twórca i obywatel. W 450-tą rocznicę jego urodzin* pierwsza, najkrótsza redakcja traktatu, która przez 400 lat znajdowała się w archiwum toruńskim, pochodzi z 1519 r. Drugi, poszerzony traktat był prawdopodobnie przeznaczony dla królewskiej kancelarii i dlatego też został pierwotnie włączony do dokumentów podkanclerza Piotra Tomickiego i opublikowany anonimowo w 1855 r. w poznańskiej serii *Acta Tomiciana*. Trzecia, najobszerniejsza wersja została podwójnie zredagowana, po łacinie i w języku niemieckim. Traktat ten został zaprezentowany publicznie w 1522 r. podczas obrad sejmiku stanów pruskich w Grudziądzu. Stanowił on podstawę debaty na temat sposobu przeprowadzenia reformy monetarnej w Prusach. Z uwagi na brak kompetencji w kwestiach ekonomicznych L.A. Birkenmajer nie czuł się uprawniony do własnej analizy i oceny, odwołał się do sądów ekspertów, którzy uważali, że jest to dzieło godne uznania i podziwu m.in. z uwagi na zawarte w nim spostrzeżenia i rady, a szczególnie przez wzgląd na wczesne odkrycie „naczelnej zasady monetarnej Greshama”. Delegaci uczestniczący w obradach sejmiku pruskiego zwrócili uwagę, że naprawa monety wymagała pilnych działań, gdyż moneta ta została spodłona do

ostateczności. Wobec powagi sytuacji M. Kopernik domagał się natychmiastowej likwidacji mennicy w Królewcu, która do perfekcji opanowała emisję fałszywych monet pod dyktando ostatniego wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego – konstatował autor książki *Mikołaj Kopernik jako uczonec, twórca i obywatel. W 450-tą rocznicę jego urodzin* [Birkenmajer, 1923, s. 86, 120].

Za jubileuszową monografię Kopernikańską L.A. Birkenmajer traktował również swoje ostatnie dzieło opatrzone tytułem *Stromata Copernicana. Suddja, poszukiwania i materiały biograficzne* (1924), wieńczące jego dociekania wokół życia i dzieła M. Kopernika. W publikacji tej autor uwzględnił najnowsze odkrycia i ustalenia, które nie były wcześniej znane badaczom życia i działalności genialnego Polaka. Stanowiła ona rozwinięcie i uzupełnienie jego wcześniejszych prac kopernikańskich. Niestety również w tej publikacji, zamiast uporządkować, krakowski uczonec pomieszał kolejność i treść poszczególnych pism ekonomicznych Wielkiego Astroнома.

Zdaniem L.A. Birkenmajera, pierwotna, najkrótsza wersja traktatu, w której M. Kopernik przedstawił zarys projektu reformy monetarnej w Prusach, powstała w 1519 r., ale najdłużej pozostawała nieznaną polskiemu uczonemu. Kopia tego traktatu znajduje się w Archiwum Miejskim w Toruniu i nosi tytuł *Hic insertus est tractatus de monetis Nicolai Copernici*. Została ona odkryta przez autora cytowanej książki oraz J. Łęgowskiego w 1922 r. W istocie traktat ten – zdaniem autora książki *Stromata Copernicana* – stanowi nieznaną wcześniej skargę na podszacowywanie

monet przez wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego, złożoną przez Renesansowego Uczzonego na sejmiku ziem pruskich.

Traktat ten został w ciągu dwóch–trzech lat rozszerzony przez Wielkiego Astronoma, czyli powstał w 1521 lub 1522 r., i przedstawiono go na sejmiku pruskim w Grudziądzu. Memoriał ten, podobnie jak pierwsza redakcja, zawierał projekt naprawy systemu monetarnego w Prusach. Tekst memoriału został przygotowany w języku łacińskim i niemieckim, gdyż niektórzy delegaci na sejmik słabo znali łacinę.

Drugą redakcję traktatu o reformie monetarnej wydano anonimowo w *Acta Tomiciana* jako pismo adresowane do kancelarii królewskiej. Wydawca tego dokumentu nie domyślał się, kto jest jego autorem, i opatrzył go niewiele mówiącym nagłówkiem *De estimatione monetae*. Dzieło to włączono do dokumentów z 1520 r. Chociaż przez kilka wieków nie wzbudzało ono zainteresowania specjalistów, to jednak jest świadectwem doniosłej roli, jaką przypisywano w XVI w. sprawie naprawy monety, której zasięg wykraczał poza prowincję Prus, Warmii i ziemi chełmińskiej.

Krytyczne i poprawione wydanie tych dwóch redakcji traktatu zostało przygotowane przez Franza Hiplera i zamieszczone w jego książce z 1873 r. pt. *Spicilegium Copernicanum*. L.A. Birkenmajer podał również błędnie, że rękopis tej wersji traktatu znajduje się w Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie, wcześniej znajdował się w posiadaniu archiwum warmińskiego, a następnie królewieckiego.

Ostatnią i najobszerniejszą wersję traktatu o reformie monetarnej Prus Wielki Astronom napisał w 1522 i 1528 r. Dzieło było wielokrotnie wznawiane przez biografów M. Kopernika. Jak konstatował autor książki *Stromata Copernicana. Sudja, poszukiwania i materiały biograficzne*, traktaty różnią się objętością i czasem powstawania, chociaż mają wiele myśli i zwrotów wspólnych. Z tego też powodu krakowski badacz uznał, że są to różne utwory [Birkenmajer, 1924, s. III, VII, 257–262].

Z powyższej analizy publikacji L.A. Birkenmajera wynika, że ich autor, niebędący ani teoretykiem, ani historykiem ekonomii, wzbogacił ówczesną wiedzę na temat traktatów monetarnych Wielkiego Astronoma. Będąc znawcą matematyki i historii nauki, zrezygnował z analizy treści rozpraw M. Kopernika poświęconych reformie monetarnej Prus. W swoich dociekaniach dążył do ustalenia procesu ich powstawania. Chociaż w przywołanych pracach poświęconych życiu i działalności Renesansowego Uczzonego nie ustrzegł się licznych potknięć, to jednak dzięki archiwalnym kwerendum L.A. Birkenmajer, wspólnie z J. Łęgowskim, odkryli w Archiwum Miejskim w Toruniu nieznanie wcześniej łacińskie streszczenie *Tractatus de monetis*, które od pierwszej publikacji

w 1923 r. jest znane szerszym kręgom badaczy. Nie jest ono wprawdzie pismem samego M. Kopernika, ale jest zaliczane do zbioru jego rozpraw monetarnych.

Bibliografia

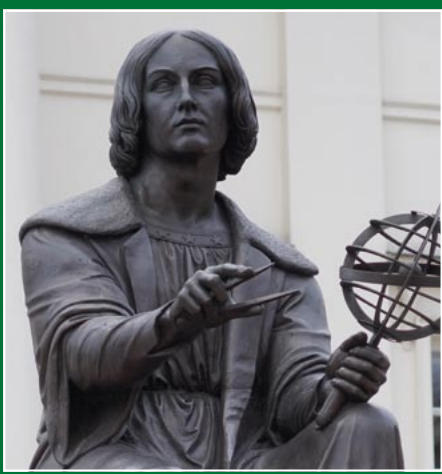
- Birkenmajer L.A. [1900]. *Mikołaj Kopernik. Studya nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne*, cz. 1, Skład Główny w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, Kraków.
- Birkenmajer L.A. [1917]. *Filozoficzne podłoże odkrycia Kopernika*, w: *Archiwum komisji do badania historii filozofii w Polsce*, Wydawnictwo Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków.
- Birkenmajer L.A. [1920]. *Przedmowa*, w: M. Kopernik, *Wybór pism w przekładzie polskim*, wydał, przypisami objaśnił i wstępem poprzedził L.A. Birkenmajer, Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, Kraków.
- Birkenmajer L.A. [1923]. *Mikołaj Kopernik jako uczonego, twórca i obywatel. W 450-tą rocznicę jego urodzin*, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków.
- Birkenmajer L.A. [1924]. *Stromata Copernicana. Sudja, poszukiwania i materiały biograficzne*, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków.
- Kopernik M. [1923]. *Traktat o monetach*, w: *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza traktat o biciu monety*, oprac. J. Dmochowski, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa.

NR 1(100) 2023 ISSN 1507-1383

Biuletyn

Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego

MIKOŁAJ KOPERNIK

jako ekonomista